

L'antropologia de l'esport a Espanya: Visions crítiques i perspectives de futur d'una disciplina en construcció¹

F. Xavier Medina - Ricardo Sánchez

En aquest article es porta a terme una aproximació avaluativa i crítica sobre el desenvolupament de l'antropologia de l'esport a Espanya dibuixant, al mateix temps, el potencial científic d'aquesta disciplina acadèmica en vies de consolidació. Així, en primer lloc, es repassa sucintament l'evolució de l'antropologia de l'esport a nivell internacional per assenyalar les influències més destacades a Espanya. En segon lloc, s'observa la producció d'estudis antropològics sobre l'esport a Espanya, destacant la transició que va d'una etnografia del joc i de l'esport descriptiva, gairebé folklòrica, dels primers estudis, a una antropologia sociocultural de l'esport, més teòrica i amb major voluntat comprensiva, de l'última etapa. Finalment, s'assenyala el seu grau d'institucionalització acadèmica actual i es perfila la seva orientació futura. tigiació desplegadas per aquest grup de recerca, en concret aquella que fa referència a "Cultura, esport i patrimoni".

La pràctica d'activitats físicoesportives és actualment una de les activitats principals que es fan en temps d'oci en les nostres societats contemporànies, fins al punt que s'ha convertit en un referent simbòlic i cultural important per a determinats grups socials. En el cas d'Espanya, segons els resultats de la *Encuesta sobre hábitos deportivos de los españoles* que ha dirigit Manuel García Ferrando (2005), l'esport segueix ocupant un lloc rellevant entre les activitats d'oci de la població.

¹ Aquest article torna a agafar d'una manera ampliada -revisats i actualitzats-, arguments que van ser exposats de forma introductòria i en altres idiomes en publicacions anteriors (cf. Medina; Sánchez; 2003, 2005, 2006; Sánchez, 2004).

Així mateix, encara és molt més evident la importància social i la força expansiva dels universos simbòlics en la representació d'espectacles esportius com el futbol -que s'ha convertit en un nou llenguatge universal, en la "nova religió" de bona part de les societats modernes- o, una altra vegada en el cas espanyol, la Fórmula 1, el motociclisme o fins i tot el bàsquet, que ha estat impulsat gràcies a la victòria tan recent de la selecció espanyola en el Mundial 2006².

L'activitat fisicoesportiva -activitat social "total", segons les paraules de Norbert Elias que han esdevingut un clàssic - reflecteix les problemàtiques i els valors socials específics del moment històric en què s'emmarca. Se sap que, com qualsevol altre aspecte de la cultura humana, l'activitat fisicoesportiva s'inscriu dins de sistemes socioculturals concrets i de societats específiques. Així, és des d'aquesta perspectiva que els antropòlegs poden col·laborar en respondre a una demanda social que des dels àmbits tècnic, científic o mediàtic, encara no ha estat satisfeta.

Així mateix, la perspectiva antropològica pel que fa a l'esport actual pretén el següent: reflexionar sobre l'activitat física i esportiva com a activitat social i cultural amb àmplies implicacions econòmiques i polítiques, observar la implicació de l'activitat física i esportiva dins del marc dels sistemes de valors de les nostres societats actuals (i dins d'aquest marc s'emfatitza un punt de vista de gènere) i debat el paper de l'esport pel que fa als reptes socials més urgents: educació, migració, mercat de treball, etc. De fet, tots aquests interrogants tenen la finalitat d'avançar per a la implantació i el desenvolupament d'una antropologia de l'esport a Espanya com a subdisciplina establerta.

En veritat, no és fàcil acotar els límits d'aquests estudis. Una de les característiques més destacades de la disciplina antropològica és la pluralitat d'enfocaments teòrics i de mètodes, i també la integració en la diversitat de tècniques d'observació i d'anàlisi. Altrament, tampoc resulta gaire fàcil definir el nostre objecte d'estudi, ja que l'antropologia de l'esport no s'ha centrat exclusivament en les manifestacions de l'esport modern en les societats contemporànies. Per això, l'activitat

² En els casos de la Fórmula 1 i del bàsquet, ambdós han estat retroalimentats per esdeveniments "extraesportius", com ara la concessió dels darrers tres premis Príncep d'Astúries dels Esports: el 2005, el guardonat va ser el corredor de F1, Fernando Alonso; el 2006, la selecció espanyola de bàsquet, campiona del món, i el 2007, també el corredor de F1, Michael Schumacher.

física i el joc en les societats tradicionals ocupen una part important de les seves investigacions, i també les pràctiques que es desenvolupen fora de les institucions esportives oficials.

En els orígens de l'antropologia de l'esport

Els inicis de la preocupació de l'antropologia per l'esport s'han de buscar en el segle XIX, i estan emmarcats dins de la polèmica acadèmica que existia a l'època per la problemàtica de la difusió dels trets culturals. Pel que fa a això, destaquen les obres dedicades a la recopilació de jocs, tant a Europa com a Amèrica. La majoria d'aquestes obres primerenques són etnogràfiques i etnològiques, i també hi ha una preocupació per indicar les semblances i les diferències entre les pràctiques físicoesportives i els jocs de les diverses comunitats. A l'inici del segle XX s'imposa una nova orientació, menys descriptiva, més teòrica i, sobretot, molt menys preocupada pels "orígens" que per relacionar l'esport primitiu i altres aspectes de la vida social. És a dir, no es busca tant la metodologia comparativa com l'estructural, ja que s'intenta recrear sistemes de relacions en una societat.

A mitjan segle, l'article "Games in Cultures" de Roberts, Art i Busch va cridar l'atenció dels antropòlegs pel seu intent de sistematitzar el punt de vista de l'antropologia sobre l'esport i el joc (Blanchard; Chesca; 1986). A partir d'aquesta època, cada vegada van apareixent més antropòlegs que es dediquen a la investigació de l'esport, i els marcs teòrics de referència es van diversificant. Així, podem trobar obres que analitzen el desenvolupament de l'esport des de posicions evolucionistes, ja que destaquen com a element clau en l'explicació dels canvis que hi ha hagut en la pràctica esportiva i la seva institucionalització, l'increment de la complexitat social i organitzativa i el desenvolupament tecnològic. També podem trobar estudis i interpretacions dels models funcionalista o estructural-funcionalista. L'article de Fox (1979) és un exemple d'aplicació d'aquests corrents funcionalistes, ja que per a l'autor, el beisbol poble funciona com un bàlsam per acabar amb les tendències agressives en un sistema que tradicionalment s'ha caracteritzat per ser no competitiu, i en el moment de l'estudi aquest sistema també estava sotmès a fortes tensions a causa del procés modernitzador. Altres corrents teòrics han enfocat, des de les seves posicions diferents, el fet esportiu: el materialisme cultural, l'estructuralisme francès, la teoria de sistemes... Un estudi de referència en la seva aplicació a l'anàlisi simbòlic dels jocs i les pràctiques esportives ha estat,

sens dubte, el de Clifford Geertz (1988) -un clàssic- sobre la lluita de galls a Bali. La seva conceptualització *del joc profund* ens permet tractar l'esdeveniment esportiu com un text en el qual la seva funció principal és interpretativa.

Altrament, el que aquí ens interessa observar és en quina mesura aquests o altres autors han tingut una influència en el desenvolupament de l'antropologia de l'esport a Espanya. Sens dubte, durant molts anys l'obra de referència ha estat la de Blanchard i Chesca (1986), *Antropología del deporte*. Aquesta obra és una visió de l'antropologia de l'esport des d'una perspectiva neoevolucionista, però que es completa amb un repàs dels altres models teòrics. D'aquesta manera, es converteix en un manual amb una clara voluntat generalista que ha tingut una àmplia utilitat durant una llarga temporada on la producció i l'edició antropològica sobre l'activitat físicoesportiva ha estat certament escassa.

A part d'aquest llibre, en castellà teníem els articles de Firth i Fox que estaven inclosos en l'obra col·lectiva de Lüschen i Weis (1979), que feien una aproximació a pràctiques físicoesportives en societats tradicionals des de posicions funcionalistes. També, sense traducció al castellà, sovint s'ha fet referència a la compilació de Harris i Park (1983). El llibre situava els jocs i els esports dins del context cultural en el que es manifesten, i després s'interrogaven sobre la relació esport/ritual, per oferir-nos, a partir d'aquí, posicions diferents sobre els processos de socialització i aculturació per mitjà de l'esport. Més recent era la compilació que es va publicar de Jeremy MacClancy (1996) sobre les relacions entre esport, identitat i etnicitat (en relació amb Espanya, podem trobar la versió anglesa del seu article sobre l' Athletic de Bilbao³).

No obstant això, a partir de la dècada dels noranta, la principal influència a Espanya és europea continental. Les traduccions de Padiglione (1994, 1995, 1996) i Nicola Porro (1996) ens han permès conèixer el desenvolupament de l'antropologia de l'esport italiana. També ha estat molt important per al desenvolupament de l'antropologia espanyola de l'esport, l'obra de Bourdieu (1988a, 1988b), especialment per l'aplicació que se'n fa des de la sociologia de l'esport francesa, autors com Pociello (1991, 1995), i per la difusió que se'n fa des de la sociologia de l'esport espanyola (García; Lagardera; Puig; 2002).

³ Aquest article es va traduir al castellà i es va publicar a Medina; Sánchez (2003).

L'antropologia de l'esport francesa també ha arribat amb força per mitjà de Bromberger (1995, 1998, 1999) pel que fa als seus estudis sobre el futbol. Així mateix, també arriba de França, i arrela fortament, *la praxeologia*: corrent de pensament que sorgeix de l'obra del sociòleg Parlebas (1988, 2001), que està carregada de referències etnològiques des d'una perspectiva sistèmica i estructuralista, que busca aclarir la lògica profunda que regeix els diversos jocs esportius en relació amb la societat i la cultura de referència. A Espanya, aquesta ha produït un nombre d'estudis considerable, alguns dels quals s'han centrat en l'anàlisi de jocs i esports tradicionals. Un altre autor de gran influència, especialment pel que fa a les temàtiques del cos i de les conductes de risc en la societat contemporània, és Le Bretón (1990, 1991). Les seves propostes teòriques s'estan aplicant en alguns estudis sobre esports d'aventura i de risc. De les darreres aportacions de l'antropologia francesa pel que fa a l'esport, cal destacar el número recent del monogràfic de la revista *Ethnologie Française* sobre els esports de risc, que dirigeix Gilles Raveneau (2006).

A partir de la dècada dels noranta, la principal influència en els països de parla hispana⁴ es diversifica. A l'Argentina, l'antropologia d'Eduardo Archetti -mort recentment- (1985, 1995, 1999, 2001) o la sociologia de caràcter fortament antropològic de Pablo Alabarces (Alabarces i Rodríguez, 1996; Alabarces 2000, 2002, entre altres) marquen un interès sociocultural per l'esport -futbol i polo, principalment- en un país de passions.

A Mèxic, gairebé a l'altre extrem del continent, l'estudi de l'esport ha estat des d'un principi fortament vinculat a l'arqueologia i al ritual, amb autors com ara López Austin i els seus estudis sobre els jocs mexicans. S'ha d'esperar un moment més recent a trobar obres com la de Huerta Rojas (1999) o Andrés Fábregas (2001), que analitzen contemporàniament fenòmens com el futbolístic, i ho fan des d'una perspectiva més definida pel que fa a la producció antropològica sobre l'esport contemporani en aquest país. Així mateix, cal citar la visió de Miguel Lisboa (2006) sobre l'antropologia esportiva des d'una perspectiva històrica a l'estat de Chiapas. En aquest aspecte, cal destacar que amb la direcció d'Andrés Fábregas s'ha celebrat recentment (maig de 2007)

⁴ Per al cas del Brasil, també hauríem de tenir en compte la influència de l'obra de Roberto Da Matta (1982), amb la seva obra *Universo do futebol: esporte e sociedade brasileira*.

a San Cristóbal de las Casas (Chiapas), el Primer Congreso Nacional sobre Deporte, Cultura y Sociedad, amb la participació d'una nodrida representació d'especialistes, fet que ha suposat un punt important per a la consolidació de l'antropologia de l'esport a Mèxic.

Breu panorama de l'antropologia de l'esport a Espanya⁵

Tot i que anteriorment trobem algunes aportacions aïllades, especialment de caràcter etnogràfic, no és fins a l'inici dels anys noranta que l'antropologia de l'esport es comença a consolidar a Espanya. Un exemple d'això és un estudi bibliogràfic que es va dur a terme a partir de les publicacions en revistes antropològiques especialitzades durant l'última dècada, entre 1990 i 2000 (Medina y Sánchez 2002). Amb aquest estudi es pot constatar que durant aquest període hi van haver cap a 70 articles que estaven relacionats amb la categoria "jocs i esports" -encara que concentrats al voltant de la celebració dels Jocs Olímpics de Barcelona (1992)-, i el seu punt culminant va ser el període que va de 1992 a 1995, amb la publicació de 39 articles en revistes especialitzades.

Aquest és el període en què es publica el dossier monogràfic sobre antropologia i esport, *Cultura i Esport*, que coordina Ricardo Sánchez (1992), i es publica en el primer número de la *Revista d'Etnologia de Catalunya* que dirigeix Lluís Calvo. Un any més tard, trobem l'entrada "Deporte" que realitza Sánchez (1993) en el *Diccionario temático de antropología* que dirigeix Ángel Aguirre.

Durant aquests anys⁶, també es publica a la revista *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* (1994) una petita recopilació de quatre assaigs sobre esport i cultura, amb articles d'autors europeus esmentats abans (com ara Vincenzo Padiglione, juntament amb el pedagog Daniel Denis i el sociòleg Norbert Elias), i amb la traducció catalana d'un article de l'antropòleg espanyol Alberto Cardín (1994; cf. Cardín, 1990).

⁵ Per a una informació més detallada sobre alguns d'aquests processos, es pot consultar la introducció en el llibre *Culturas en juego* (cf. Medina; Sánchez; 2003).

⁶ El 1991 també trobem l'article de Gascón a la revista *Antropologies*, de la Universitat de Barcelona. A Canàries, Barreto publica el seu article sobre joc, esport i cultura, el 1990.

Pel que fa a l'edició de llibres, el 1988 apareix l'estudi de Teresa del Valle sobre la *Korrika* basca (del Valle, 1988), que com la mateixa autora ha observat en més d'una ocasió, des d'un punt de vista ritual i simbòlic més que purament esportiu. Després es publica *Fundamentos socio-culturales de la motricidad humana y el deporte* (Acuña, 1994), el primer intent ambiciós d'un antropòleg espanyol per sistematitzar les aportacions de l'antropologia a l'estudi de l'activitat física i l'esport. El 1995, tenim els estudis coordinats per Javier Escalera sobre l'associacionisme esportiu a Sevilla. En aquest mateix període, també es presenta a la Universitat de Barcelona la primera tesi doctoral espanyola en antropologia de l'esport, de Guillermo Alonso Meneses⁷.

Després d'aquesta etapa de creixement, l'antropologia de l'esport espanyola segueix un període d'una certa desorientació, fonamentalment institucional. Els antropòlegs de l'esport no acaben de consolidar posicions en el context de l'antropologia institucional, i aquest fet posa de manifest la seva influència en el panorama general de la disciplina. El 1991, es crea l'*Asociación Española de Investigación Social Aplicada al Deporte (AEISAD)*, que dinamitza una mica el panorama, ja que té una voluntat de convertir-se en aglutinadora dels estudis socials de l'esport a Espanya -inclosa l'antropologia-, per tant, afavoreix els treballs dels antropòlegs espanyols i el debat continu amb altres especialistes europeus.

Així mateix, l'impuls dels estudis d'antropologia de l'esport es pot observar en revistes sobre ciències de l'esport. Per exemple, la revista *Apunts. Educació física i esports* va publicar en el número 41 de l'any 1995, un monogràfic excel·lent sobre les activitats físiques d'aventura en la natura amb la col·laboració de dos antropòlegs: Vincenzo Padiglione i Carles Feixa. Una mica més tardà és l'article de Carmen Díez Mintegui (1996) sobre esport i gènere, publicat a la *Gazeta de Antropología* de Granada, el primer article rellevant sobre aquest tema que es publica a l'antropologia espanyola.

Altrament, tot i que no tracta directament ni exclusivament de l'esport, la tesi doctoral de Gaspar Maza (2000) sobre joventut i marginació urbana al barri del Raval utilitza l'àmbit esportiu com a referent constant, i es converteix en una font de dades important per a la futura activitat

⁷ Una mica més endavant, també a la Universitat de Barcelona, es presenta la tesi doctoral de Luiz Silva Santos (1998) sobre la capoeira al Brasil.

d'aquest antropòleg en l'àmbit esportiu. Això mateix succeeix amb la tesi doctoral de Medina (2000) sobre la immigració basca a Catalunya, a partir de la qual també estableix una forta vinculació esportiva (cf. Medina, 2002). L'any 2000 també apareix el llibre sobre "Frontones de Bizkaia", de l'antropòloga basca Olatz González Abrisketa.

No és fins al 2003 que apareix una obra de referència sobre l'antropologia de l'esport a Espanya (Medina; Sánchez; 2003). Això permet, per primera vegada, un intent de visió "de conjunt" sobre l'activitat antropològica espanyola relacionada amb l'esport i l'activitat fisicoesportiva. Es tracta d'una recopilació de textos amb la voluntat d'oferir una panoràmica plural sobre fenòmens i pràctiques fisicoesportives amb implantació urbana, principalment, a l'Espanya contemporània, i la novetat és que es du a terme únicament a partir de les aportacions d'antropòlegs, però sense fugir del marc general de les aportacions de les ciències socials en general a aquesta temàtica. A les seves pàgines trobem alguns dels noms que s'han esmentat fins ara (Del Valle, Acuña, Feixa, Escalera, Sánchez, McClancy, Díez Mintegui, Maza, Medina...), i alguns altres que en els anys següents es convertiran en noms de referència dins de la disciplina (Cantarero, Camino, Blasco...).

El resultat d'altres tesis doctorals també són els llibres de Jordi Salvador Duch (tesi que es va presentar el 2004 i es va publicar comercialment el 2005) sobre el F. C. Barcelona, i el llibre d'Olatz González Abrisketa (tesi que es va presentar el 2004 i es va publicar el 2005) sobre l'univers simbòlic de la pilota basca; ambdós estudis estan elaborats des d'una perspectiva purament antropològica de l'esport.

L'any 2005, i per primera vegada, l'antropologia de l'esport es reconeix -únicament com a "mesa de treball" i no com a simposi- com una de les matèries que es tracten en el Congrés d'Antropologia de la FAAEE (Federación de Asociaciones de Antropología del Estado español) que se celebra a Sevilla el 2005. Aquesta mesa de treball paral·lela, coordinada per F. Xavier Medina i Ricardo Sánchez, es va desenvolupar amb el títol genèric de "Culturas deportivas y mercados locales y globales". Hi van participar una desena d'antropòlegs procedents d'Espanya, Mèxic i el Brasil. Els articles ampliats que aquesta mesa va generar -com que no tenia categoria de simposi, no es van publicar entre els llibres d'actes del congrés- es van publicar el 2006 com un número monogràfic de la *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares (RDTP) del CSIC* (cf. Medina; Sánchez; 2006). En aquest monogràfic apareixen de

nou els noms que ja s'han esmentat (Barreto, Díez Mintegui, Cantarero, Blasco, González Abrisketa, Sánchez, Medina, juntament amb els mexicans Fábregas i Lisbona) i altres que en aquest moment assenten la seva presència en l'àmbit de l'antropologia de l'esport (Bantulà, Espeitx i Ortiz⁸, juntament amb la brasilera Carmen Rial).

Dins del panorama més recent, cal destacar que novament l'antropologia de l'esport tindrà cabuda dins del Congreso de Antropología de la FAAEE que es farà a Donostia - San Sebastián el setembre de 2008, aquesta vegada amb caràcter de simposi. Sota la coordinació de Luis Cantarero, F. Xavier Medina i Ricardo Sánchez, i amb el títol *Actualidad en antropología del deporte: investigación y aplicación*, aquest simposi reunirà prop d'una vintena d'antropòlegs d'Espanya, França, Alemanya, l'Argentina i Mèxic, pel que fa a les noves tendències de la investigació en relació amb l'esport, la societat i la cultura. La publicació del llibre d'actes (Cantarero, Medina i Sánchez, en premsa), actualment s'està elaborant i té previst sortir a la llum abans del setembre de 2008.

L'antropologia de l'esport i la seva institucionalització a Espanya

Malgrat tot, tant en la introducció del llibre *Culturas en juego* (Medina; Sánchez; 2003), com en la del dossier monogràfic *Culturas deportivas y mercados locales y globales* (2006), afirmàvem que l'antropologia de l'esport a Espanya encara no està consolidada ni institucionalitzada. Actualment, la situació segueix sense variar gaire, tot i que els moviments de consolidació es continuen afirmant en un sentit clarament positiu. Si al llarg de nou congressos d'antropologia, des de Sevilla 1977 fins a Barcelona 2002, mai hi havia hagut cap simposi ni un grup de treball dedicat a l'esport, avui, com veïem més amunt, podem dir que la situació ha canviat radicalment: en el congrés espanyol d'antropologia, que es va celebrar a Sevilla el 2005, es va admetre un grup de treball sobre antropologia de l'esport, i a Donostia 2008 hi haurà un simposi de ple dret sobre aquest tema.

D'altra banda, però, si la implantació en l'àmbit universitari de l'antropologia esportiva segueix sent gairebé nul·la, s'ha de destacar que, tot i que no hi ha assignatures troncales sobre antropologia de l'esport

⁸ Des d'un punt de vista més proper al tema del patrimoni cultural, Carmen Ortiz va publicar anteriorment, el 2004, l'article: "Celebraciones del fútbol y representaciones patrimoniales de la ciudad" (cf. Ortiz, 2004).

a les universitats espanyoles, fins i tot dins del marc específic de la disciplina antropològica, sí que hi continuen havent iniciatives com la de la Universitat Ramon Llull de Barcelona o la Universitat d'Alcalà, amb aquesta assignatura com a obligatòria en el primer cicle de Ciències de l'Activitat Física i de l'Esport.

El curs de doctorat "Esport, societat i cultura" creat el 2003 per la Universitat de Saragossa, i que imparteix l'antropòleg Luis Cantarero, continua el seu camí, tot i que l'altra iniciativa d'aquesta mateixa universitat, i també sota la direcció de Cantarero, el postgrau semipresencial "Esport i societat: formació multidisciplinària i reptes contemporanis", no ha tingut tanta sort i no s'ha dut a terme, finalment. No obstant això, des del Laboratori de Ciències Socials de l'INEFC-Barcelona s'ha generat un curs de doctorat sobre "Esport i Espai Urbà", i també una línia d'investigació; ambdós dirigits per Núria Puig i Gaspar Maza (Puig i Maza, 2007; Puig; et al.; 2006). També sobre aquesta mateixa temàtica, el GRIES (Grup de Recerca i Innovació en Esport i Societat) de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna de la Universitat Ramon Llull va iniciar l'any 2002 una línia d'investigació -amb treballs de camp successius fins a l'any 2006- sobre la complexitat del fenomen esportiu urbà des de la perspectiva de la vivència de la ciutat (Sánchez, 2004; Sánchez; Capell; 2007).

Així mateix, tot i que, en general, continuem trobant anàlisis antropològiques de caràcter principalment local de l'activitat físicoesportiva, podem considerar que el moment actual ha assentat un cert corpus de producció antropològica de referència -i d'autoreferència- en aquest camp d'anàlisi, que ha de ser la base per a un enfortiment i un creixement futurs de l'antropologia de l'esport, tant en llengua hispana com en les llengües oficials de l'Estat espanyol.

Mitjançant tot el que s'ha exposat fins ara, i malgrat les inevitables carències i les problemàtiques que existeixen en tot camp d'investigació, no hi ha dubte que l'antropologia té molt a aportar en relació amb les transformacions constants de la cultura esportiva actual i amb l'anàlisi i la reflexió sobre les noves tendències en el camp de l'esport en general. El cas de l'antropologia de l'esport a Espanya presenta, així mateix, característiques particulars, tant de diversitat territorial com de procés històric, fets que la converteixen en un exemple interessant de l'evolució d'un camp d'estudi de relativa implantació recent dins de la disciplina antropològica.

BIBLIOGRAFIA

- Alabarces, Pablo (comp.), (2000). *Peligro de Gol. Estudios sobre deporte y sociedad en América Latina*. Buenos Aires: CLACSO.
- Alabarces, Pablo (2002). *Fútbol y Patria. El fútbol y las narrativas de la Nación en la Argentina*. Buenos Aires: Prometeo.
- Alabarces, P.; Frydenberg, J.; Di Giano, R. (comp.), (1998). *Deporte y sociedad*. Buenos Aires: Eudeba.
- Alabarces, P.; Rodríguez, M. G. (1996). *Cuestión de Pelotas. Fútbol. Deporte. Sociedad. Cultura*. Buenos Aires: Atuel.
- Archetti, Eduardo (1985). "Fútbol y ethos". A: *Monografías e Informes de Investigación*, núm. 7. Buenos Aires: FLACSO.
- Archetti, Eduardo (1995). "Nationalisme, football et polo: tradition et créolisation dans la construction de l'Argentine moderne". A: *Terrain*, núm. 25, pàg. 73-90. París.
- Archetti, Eduardo (1999). *Masculinities. Football, Polo and the Tango in Argentina*. Oxford: Berg. (Traducció castellana: Buenos Aires: Antropofagia, 2003)
- Archetti, Eduardo (2001). *El potrero, la pista y el ring. Las patrias del deporte del deporte argentino*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Blanchard, K.; Chesca, A. (1986). *Antropología del deporte*. Barcelona, Bellaterra.
- Bourdieu, Pierre (1988a). *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- Bourdieu, Pierre (1988b). *Cosas dichas*. Barcelona: Gedisa.
- Bromberger, Christian; et al. (1995). *Le match de football. Ethnologie d'une passion partisane à Marseille, Naples et Turin*. París: Mission du Patrimoine ethnologique.
- Bromberger, Christian (1998). *Football, la bagatelle la plus sérieuse du monde*. París: Bayard.
- Bromberger, Christian (1999). "El revelador de todas las pasiones". A: Seguro, S. (ed.). *Fútbol y pasiones políticas*. Barcelona: Temas de Debate.
- Cantarero, Luis; Medina, F. Xavier; Sánchez, Ricardo (coord.), (2008). *Actualidad en antropología del deporte. Investigación y aplicación*. Donostia-San Sebastián: Ankulegi-FAAEE. (En premsa)
- Cardín, Alberto (1990). "Violencia y deporte". A: *Luego*, 18-19. Universitat de Barcelona.
- Cardín, Alberto (1994). "Esport, violència i cultura". A: *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, núm. 1. Barcelona.
- Díez Mintegui, Carmen (1996). "Deporte y construcción de las

- relaciones de género". A: *Gazeta de Antropología*, núm. 12. Granada. Versió electrònica a: http://www.ugr.es/~pwlac/G12_10Carmen_Diez_Mintegui.html.
- Da Matta, Roberto (1982). *Universo do Futebol: esporte e sociedade brasileira*. Río de Janeiro: Pinakotheke.
- Fábregas, Andrés (2001). *Lo sagrado del rebaño. El fútbol como integrador de identidades*. Guadalajara: El Colegio de Jalisco.
- Feixa, Carles (1995). "La aventura imaginaria: Una visión antropológica de las actividades físicas de aventura en la naturaleza". A: *Apunts*, núm. 41. Barcelona.
- Fox, J.R. (1979). "El beisbol pueblo: vieja magia con ropaje nuevo". A: Lüschen, G.; Weis, K. (ed.), (1979). *Sociología del Deporte*. Valladolid: Miñón.
- García Ferrando, Manuel (dir.). *Encuesta sobre hábitos deportivos de los españoles. Avance de Resultados*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas y Consejo Superior de Deportes, 2005. Versió electrònica a: http://www.coplefc.com/documents/2005-encuesta_cis.pdf#search=%22habitos%20deportivos%20espa%3%B1oles%22.
- García Ferrando, M.; Puig, N.; Lagardera, O. (comp.), (2002). *Sociología del deporte*. Madrid: Alianza.
- Geertz, Clifford (1988). *La interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa.
- González Abrisketa, Olatz (2000). *Frontones de Bizkaia*. Bilbao: Diputación Foral de Bizkaia.
- González Abrisketa, Olatz (2005). *Pelota Vasca: un ritual, una estética*. Bilbao: Ediciones Muelle de Uribitarte.
- Huerta Rojas, Fernando (1999). *El juego del hombre. Deporte y masculinidad entre obreros*. México: Plaza & Valdés Editores y Benemérita Universidad Autónoma de Puebla.
- Le Breton, D. (1991). *Passions du risque*. París: Métailié.
- Le Breton, D. (1995). *Antropología del cuerpo y modernidad*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- Lisbona, Miguel (2006). "Los inicios de la práctica deportiva en el Chiapas revolucionario (1910-1940)". A: *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, núm. 61 (2). Madrid: Consejo Superior de investigaciones Científicas.
- Lüschen, G.; Weis, K. (ed.), (1979). *Sociología del Deporte*. Valladolid: Miñón.
- Harris, J.C.; Park, R. J. (1983). *Play, Games and Sports in Cultural Contexts*. Illinois: Human Kinetics Publishers.

- MacClancy, J. (ed.) (1996). *Sport, Identity and Ethnicity*. Oxford: Berg.
- Martín, M. (2003). "El deporte en las sociedades postmodernas". A: Mosquera, M. J.; et al. (ed.). *Deporte y postmodernidad*. Madrid: Librerías Deportivas Esteban Sanz.
- Martínez Guirao, J. E. (2004). "Un antropólogo en el tatami: peculiaridades de una investigación sobre artes marciales". A: Téllez, A. (ed.). *Experiencias etnográficas*. Alicante: Editorial Club Universitario (ECU).
- Maza, Gaspar (2000). *Producción, reproducción y cambios en la marginación urbana. La juventud del barrio del Raval de Barcelona 1986-1998*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. (Tesi doctoral inèdita)
- Maza, Gaspar (2000b). "Valores del deporte desde el ámbito de la educación social". A: *Tàndem*, núm. 62.
- Medina, F. Xavier (2002). *Vascos en Barcelona. Etnicidad y migración vasca hacia Cataluña en el siglo XX*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza-Gobierno Vasco.
- Medina, F. Xavier; Sánchez, Ricardo (2002). "Diez años de revistas antropológicas en España (1990-2000): una evaluación". A: *Revista de dialectología y tradiciones populares*, LVII (1). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Medina, F. Xavier; Sánchez, Ricardo (2003). "Introducción. Hacia una antropología del deporte en España". A: Medina, F. X.; Sánchez, R. (eds.). *Culturas en juego. Ensayos de antropología del deporte en España*. Barcelona: Icaria.
- Medina, F. Xavier; Sánchez, Ricardo (2005). "Die Anthropologie des sports in Spanien". A: *Sportwissenschaft. The German Journal of Sports Science*, núm. 35 (4). Schorndorf: Verlag Hofmann.
- Medina, F. Xavier; Sánchez, Ricardo (ed.), (2003). *Culturas en juego. Ensayos de antropología del deporte en España*. Barcelona: Icaria.
- Medina, F. Xavier; Sánchez, Ricardo (coord.), (2006). *Monogràfic: Culturas deportivas y mercados locales y globales*. A: *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, LXI (2), Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Ortiz, Carmen (2004). "Celebraciones del fútbol y representaciones patrimoniales de la ciudad". A: Ortiz, C. (comp.). *La ciudad es para ti. Nuevas y viejas tradiciones en ámbitos urbanos*. Barcelona: Anthropos.
- Padiglione, V. (1994). "Antropología de l'esport". A: *Quaderns de l'Institut català d'antropologia*, núm. 1. Barcelona.
- Padiglione, V. (1995). "Diversidad y pluralidad en el escenario deportivo". A: *Apunts. Educació física i esports*, núm. 41. Barcelona.
- Padiglione, V. (1996). "Antropología del deporte y del ocio". A: Prat,

- J.; Martínez, A. *Ensayos de antropología cultural. Homenaje a Claudio Esteva-Fabregat*. Barcelona: Ariel. (Traducció al castellà de l'article del 1994)
- Parlebas, P. (1988). *Elementos de sociología del deporte*. Málaga: UNISPORT. Junta de Andalucía.
- Parlebas, P. (2001). *Juegos, deportes y sociedades. Léxico de praxiología motriz*. Barcelona: Paidotribo.
- Pociello, Ch. (1995). *Les cultures sportives. Pratiques, représentations et mythes sportifs*. París: Presses Universitaires de France.
- Pociello, Ch. (ed.) (1991). *Sports et société. Approche socio-culturelle des pratiques*. París: Vigor.
- Porro, Nicola (1996). "El asociacionismo deportivo como modelo organizativo. Movimientos, sistema y cambio". A: Sánchez, R. (ed.). *Los retos de las ciencias sociales aplicadas al deporte*. Pamplona: AEISAD.
- Puig, N.; Vilanova, A.; Camino, X.; Maza, G.; Pasarello, M.; Juan, D.; Tarragó, R. (2006). "Els espais urbans i l'esport com a generadors de xarxes socials. El cas de Barcelona". A: *Apunts. Educació física i esports*, núm. 84, pàg. 76-87.
- Puig, N.; Maza, G. (dir.), (2007). *Els espais públics urbans i l'esport com a generadors de xarxes socials a les grans ciutats: el cas de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Raveneau, Gilles (2006). Dossier: *Sports à risques, corps du risque. Ethnologie Française*, núm. 4. París.
- Salvador Duch, Jordi (2005). *Futbol: metàfora d'una guerra freda. Estudi antropològic del Barça*. Barcelona: Proa.
- Sánchez, R. (coord.), (1992). Dossier monogràfic: *Cultura i Esport*. A: *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 1. Barcelona.
- Sánchez, R. (1993). "Deporte". A: Aguirre, A. (dir). *Diccionario temático de antropología*. Barcelona: Boixareu.
- Sánchez, R. (2004). "La antropología del deporte en España". A: Calvo, L.; Lisbona, M.; Medina, F. X. (coord.). Dossier: *Perspectivas socioculturales para un nuevo milenio. Una aportación antropológica desde España*. A: *Anuario del Centro de Estudios Superiores de México y Centroamérica, 2003*. Tuxtla Gutiérrez (México): Universidad de Ciencias y Artes del Estado de Chiapas.
- Sánchez, R. (2004). "Nuevos usos de la ciudad: actividades lúdico-deportivas y apropiación del espacio urbano". A: Ortiz, C. (comp.). *La ciudad es para ti. Nuevas y viejas tradiciones en ámbitos urbanos*. Barcelona: Anthropos.
- Sánchez, R.; et al. (2003). "Métodos etnográficos y deporte en la sociedad

postmoderna: del análisis culturalista al desarrollo comunitario". A: Mosquera, M. J.; *et al.* (eds.). *Deporte y postmodernidad*. Madrid: Librerías Deportivas Esteban Sanz.

Sánchez, R.; Capell, M. (2007). "L'esport informal i la construcció de l'espai urbà. El cas del municipi de Barcelona". A: Medina, F. X.; Sánchez, R. (coord.). *Espais urbans: usos i transformacions*. A: *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 31, octubre.

Silva Santos, Luiz (1998). *La capoeira. Vía de identidad brasileña*. Barcelona: Departament d'Antropologia Social i Història d'Amèrica i Àfrica. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona. (Tesi doctoral inèdita)

ABSTRACT

En este artículo se lleva a cabo una aproximación evaluativa y crítica sobre el desarrollo de la antropología del deporte en España dibujando, al mismo tiempo, el potencial científico de esta disciplina académica en vías de consolidación. Así, en primer lugar, se repasa someramente la evolución de la antropología del deporte a nivel internacional para señalar las influencias más destacadas en España. En segundo lugar, se observa la producción de estudios antropológicos sobre el deporte en España, destacando la transición que va de una etnografía del juego y del deporte descriptiva, casi folklórica, de los primeros estudios, a una antropología sociocultural del deporte, más teórica y con mayor voluntad comprensiva, de la última etapa. Por último, se señala su grado de institucionalización académica actual y se perfila su orientación futura.

In this article, there is an assessment and critical approach to the development of sports anthropology in Spain, as well as a representation of the scientific potential of this academic discipline, under consolidation. Thus, firstly, there is a general review of the evolution of sports anthropology at an international level to point out the most outstanding influences in Spain. Secondly, the production of anthropological studies on sport in Spain is described, focusing on the transition from the descriptive, almost folk, ethnography of play and sport in the first studies, to a social and cultural, more theoretical, anthropology of sport, with a greater comprehensive aim, in the last

stage. Finally, the degree of current academic institutionalization is explained, and future prospects are outlined.

Dans cet article on a fait une approche évaluative et critique sur le développement de l'anthropologie du sport en l'Espagne, en dessinant, à la fois, le potentiel scientifique de cette discipline académique en voie de consolidation. Ainsi, premièrement, on révise consciencieusement l'évolution de l'anthropologie du sport à niveau international pour signaler les influences les plus distinguées en Espagne. En deuxième lieu, on a observé la production d'études anthropologiques sur sport en Espagne, en mettant en évidence la transition qui va d'une ethnographie du jeu et du sport descriptive, presque folklorique, des premières études à une anthropologie socioculturelle du sport, plus théorique et avec plus de volonté compréhensive, de la dernière étape. Finalement, on signale son degré d'institutionnalisation académique actuelle et on profile son orientation future.